

arh

EESTI RAHVA MUUSEUM

RAHVATEADUSLIKUD
KÜSIMUSKAVAD

XIII

LIIKLEMISVAHENDID

EESTI RAHVA MUUSEUM

TARTU 1943

K. Mattieseni trükikoda, Tartu 1943

Lugupeetud kaastööline!

Küsimuskava eesti liiklemisvahendite kohta, mille Teile vastamiseks saadame, on koostatud selleks, et saada täiendavat ainekku juba olemasolevatele materjalidele, millele põhjal on siis võimalik asuda liiklemisvahendite ajaloopõhjalikumale selgitamisele.

Jalassõidukite osas tuleb põhjalikumale vaatlusele tööregi; vähem puudutatakse selle kõrval ka teisi jalastel jocksvaid veo- ja sõiduriistu. Eesti alal on tuntud ja tuntakse veel praegu rohkem tööree põhitüpe kui üks. Koos vanemate inimestega on kiiresti kadumas ka mälestused üksikute maakotade vanematest regedest.

Ratassõidukite osas tuleks materjali koguda meie vana puuvankri valmistamise kohta, millised teadmised samuti on juba kadumas. Eristatult tähelepanu tuleks pöörata vankritüüpide selgitamisele, selgusele jõudes küsitluste varal, missugune vankritüüp on kohapeal v a n e m. Vankri kirjeldamisel palume silmas pidada joon. 15, mille juures on antud ka üksikosa nimetused, mille järgi on võimalik tekstis kohaneda.

Jooniseid on lisatud küsimuste sisuliseks selgituseks rohkesti (vt. lk. 25—31). Neile joonistele viidatakse igakord vajaduse järgi, kusjuures jooniste numbrile järgnev, sellest kooloniga eraldatud alanumber tähendab vastaval joonisel sama numbriga märgitud üksikosa. Jooniseid tuleb vastamisel järjekindlalt ja täpselt silmas p i d a d a, et ära hoida võimalikke väärmõistmisi.

Tekstis *kaldkirjaga* antud kohalikke üksikosade ja tegevuste nimetusi tuleb samuti jälgida. Kindlasti leidub nendele lisaks veel murdesõnu, mida küsimuskavas ei esine. Liiklemisvahendite juures palumegi tähelepanu pöörata eriti üksikosade rahvapäraste nimetuste märkimisele, millel on suur tähtsus.

Kuna liiklemisvahendite ajaloo kirjutamine on praegu käsil ja seotud tähtajaga, palub ERM vastused saata juba võimalikult 1. jaanuariks 1944. a. Teretulnud on muidugi ka kõik hiljemini saabunud vastused.

Tartus, lehekuul 1943.

Eesti Rahva Muuseum.

Tööreed.

Regi üldiselt.

1. Missugust nimetust tarvitati vanasti täiesti puust tehtud, ilma raudtaldadeta ree kohta (*puuregi* jne.)? Esitage kõik tööregede kohta tuntud üldnimetused ja seletage, mis alusel need nimetused on antud (näit. *laamitsregi* = laamiga, s. o. laiendusraamiga varustatud regi).

2. Kas tuntakse mingit nimetust ree esimese osa kohta (*ree pea* jne.)?

3. Kas tuntakse mingit nimetust ree tagumise osa kohta?

4. Missugused on ree harilikud pikkuse, laiuse ja kõrguse mõõtmed?

Ree põhiehitus.

Jalased.

5. Kas tehakse ree *jalased* loomulikult kõveraks kasvanud puust (*kasvanud-*, *juuritud-*, *juurik-jalas*, *jugujalas*, *juhtjalas*) või painutatakse nad kunstlikult painepakul (*painutatud*, *koolutatud*, *kallatud jalas*)?

6. Kas on teada, et vanemal ajal tarvitati enam esimesi, loomulikult kõveraks kasvanud puust jalaseid, ja et kunstlikult painutatud jalased said üldiseks alles hilisemal ajal? Kui nii, siis millal see sündis?

7. Kui teie pool on üldised kunstlikult painutatud jalased, kas siis tarvitatakse loomulikult kõveraks kasvanud puust jalaseid mõnedes regedes? Milleks neid regesid tarvitatakse? Kas nad harilikkudest regedest erinevad ja milles?

8. Mis puust tehakse loomulikult kõveraks kasvanud jalased? Mis puust kunstlikult painutatud jalased?

9. Kus ja kui kaua jalasepuud enne painutamist *hautati* (reheahjus, jões jne.)? Kas tuntakse ka sõnnikus hautamist?

10. Missugune oli jalase *painepak* (*painik, paine, murre*)? Kirjeldage jalase painutamise käiku võimalikult üksikasjalikult jalasepuu raiumisest alates. Lisage selgitavaid jooniseid. Kas lasti jalas lõpuni kuivada painepakul enesel, või võeti ta kohe pärast painutamist painepakult maha? Kuidas viimasel juhtumil takistati jalase õigumist? Kas ühendati selleks jalase otsad põikpuuga (*põkpuu, kark*) ja kuidas see sündis?

11. Kas tuntakse mingisugust kohalikku nime-tust reejalase esimese, kõvera osa kohta (*kärss, kärts, jalase jook, jalase rind* jne.)?

12. Kas leidub kohti, kus jalas tehakse kahest osast, nii et jalase kõver osa liidetakse sirgele eri tükist? Kui ja, siis kuidas eri tükid ühendatakse?

13. Kas on teada, et reejalased vanasti olid madalamad, s. o. eest vähem kõverdatud kui nüüd?

14. Kas mäletatakse, et jalastel olid vanasti kulumise takistamiseks all *puutallad*? Kas tallad pandi alla kohe uutele jalastele või alles siis, kui jalased juba hakkasid kuluma?

15. Mis puust tallad tehti? Kuidas nad jalaste alla kinnitati? Missuguseid tööriistu selleks vajati?

16. Kas puutaldu peeti nii talvel kui suvel (näit. heinaveo regede juures), või ainult talvel?

Kas võeti tagavarataldu kaasa pikematele teekondadele?

17. Millal tulid *raudtallad* teie pool tarvitusele? Millest nad alguses tehti (vanadest rattarehvidest)? Kuidas jalaste alla kinnitati? Kuidas nüüd kinnitatakse?

Kodarad ja sidepulgad.

Eesti tööreed erinevad omavahel peale muude üksikasjade oluliselt ka kodarsüsteemide poolest. Laias ulatuses põhja- ja läänepool maad näib leiduvat regedel kahe- kuni kolmesuguseid kodaraid.

18. Kas on ree *kodarad* (*sugarad*) teie pool tarvitatavates regedes kõik omavahel ühesugused (nagu näit. joon. 1, 2, 7), või leidub tõeliste, ree pealisehitust kandvate kodarate vahel veel peenemaid ümmargusi sidepulki (nagu näit. joon. 3:3, 4:3, 5:3)? Kuidas neid nimetatakse (*kedervarred, kederpulgad, [ree]pulgad, sõled* jne.)? Kui mitu paari neid on ja kus nad asuvad teiste kodarate suhtes? Kui neid praegustes regedes pole, siis kas mäletatakse, et neid vanemal ajal on olnud?

19. Kas leidub peale harilikkude, omavahel paariviisi ristpuudega (*painarditega, pakkudega, sugaratega* jne.) ühendatud kodarate ja ülalmainitud sidepulkade veel kolmaski liik kodaraid teie rees, mis on kujult lapikud ja õhukesed (nagu joon. 3:4), ning pole omavahel ristpuudega ühendatud? Kuidas neid nimetatakse? Mitu paari neid on ja kus asuvad?

20. Loetlege kõik kohapealses rees olevad kodarad eestpoolt alates järgemööda kohalikkude nimetustega.

21. Mis osad kodaral on; mis erinimetusi nende kohta tuntakse? Mis puust kodarad tehakse?

22. Kuidas kinnitatakse kodarad jalastesse? Kas kinnitati vanal ajal risti läbi jalase löödud pulgaga? Või kiiluga altpoolt?

23. Kas mäletatakse niisuguseid kodaraid (*sugaraid*), kus kodarapaar või üks kodar oli neid ühendava ristpuuga, reepakuga ühest tükist, nii et kodaraks oli tegelikult reepaku külge kasvanud loomulik oks? Kuidas niisuguseid kodaraid nimetati?

24. Kas on teie pool regesid, kus kõik kodarad on tagaspidi kaldu? On see tüüpiline või erandnähtus? Mis tähtsus sellel on ree ehituses?

25. Kas mäletatakse, et kodarapaaride arv rees oleks aja jooksul suurenenud? Kui palju neid on harilikult praegu ja kui palju oli vanemal ajal?

Ree ristühendused.

26. Kuidas nimetatakse teie pool kodarpaare omavahel risti rege ühendavaid seoseid või puid (joon. 1:3, 2:1) *painardid*, *painatused*, *pannardid*, *pannaldid*, *sugarad*, *künnapad*, *põigussed*, *põipooled*, *arangad*, *neod*, *pakud*, *kauspuud*, *kaustad* jne.)?

27. Mis kujulised on kodaraid ühendavad ristseosed, kas nad on väänatud ümber kodarootste (nagu näit. joon. 1:3, 4:5) või on nad sirgest puust pakud, kuhu kodarad on tapitud?

28. Mis puust väänatud ristühendused tehti? Kas puud enne tegemist *hautati* ja kus? Mis kujuliseks lõigati ristühenduste otsad? Kuidas otsad kinnitati vanemal ajal, kas seoti vitsvõruga või nõõriga? Või kinnitati puupulkadega? Kirjeldage valmistamise käiku üksikasjaliselt ja lisage selgitavaid jooniseid. Nimetage üksikosi kohalikkude nimetustega.

29. Kui teie pool regedes tarvitatakse ristühendusteks kodarate vahel sirgest puust pakkusid, siis kas pakud on ainult nii pikad kui ree laius või on nad pikemad, nii et moodustavad ühtlasi toestiku ree äärepuudele (*tiivapuudele*), nagu näit. joon. 5:5? Kas niisugused pikemad pakud on sirged või ülespoole kaarjad?

30. Kuidas on lühematesse, ree laiustesse pakudesse kodarad kinnitatud? Kas nad on sisse tapitud, või kinnitatud raudklambrite või -aasadega pakuoetmesse, nii et raudaas käib ümber kodara kaela? Kuidas neid raudaasid nimetatakse?

31. Kui teie pool esinevad nii väänatud ristühendused kui ka sirgest puust pakud, siis kumb peetakse kohapeal vanemaks?

32. Kuidas nimetatakse jalaste ülemisi otsi ühendavat ristpuud (vt. joon. 1:4, 2:4, 3:9, 5:7) *peapainard*, *peapakk*, *peapulk* jne? Missugune see on praegu, kas väänatud otstega või sirgest puust? Missugune oli vanasti?

Kaustad.

Jalastega paraleelsete, kodarate ülaotsi pikisuunas ühendavate puude kaustade poolest erinevad eesti tööreed omavahel otsustaval määral. On tuntud vähemalt kolm kaustaehituse varianti, millede selgitamisel allpool igakord vihjatakse vastavatele joonistele.

33. Lõunapoolsest Eestist on teateid, et vanemates regedes kodarate ülaotsi jalaste suunas ühendavad puud olid tehtud noortest ümmargustest puutüvedest, kusjuures tüvede ülemised, peenemad otsad olid väänatud jalaste otste tagant läbi (joon. 1:5).

Kas teie pool tuntakse niisugust konstruktsiooni? Kuidas seda nimetati (*sebivits*, *sebvits*, *sebävits*, *seebivits*, *sepivits*, *seba*, *sebä*, *semmivits*, *kaustvits*, *kaust*, või kuidagi teisiti)? Mis puud selleks tarvitati? Kuidas olid kinnitatud kodarad, kas oli tüvi kodarootste kohalt lõhki aetud ja lõhed

kahelt poolt kodaraid kinni köidetud (nagu joon. 1)? Kas oli köidetud nõoriga või vitsvõruga? Kui praegu enam niisugust konstruktsiooni ei esine, siis kas teda mäletatakse vanemast ajast?

34. Väga laial alal Eestis on levinud variant, kus kodarate ülaotsi ree pikisuunas ühendavad puud ulatuvad ainult kuni esimeste kodarateni (nagu näit. joon. 2:2), kusjuures nende ja jalasteotste vahemise tühiku täidavad hoopis eri tükkidest vits- või raudseosed.

Kas niisuguseid kodaraid ühendavad pikipuud on omased ka teepoolsele reele? Kuidas neid kohalikult nimetatakse (*kaustad*, *kauspuud*, *kaustvitsad*, *sebad*, *sebäd*, *seba puud*, *sebäpuud* või kuidagi teisiti)? Mis puust nad tehakse? On nad kujult kandilised või ümmargused? Kuidas nad kinnitatakse kodarate otsa?

Kas seda laadi ühenduspuud, mis ainult kuni esimeste kodarateni ulatuvad, on teie pool olnud juba nii kaua tarvitusel kui kõige vanemad inimesed mäletavad, või olid vanasti teistsugused? Missugused?

35. Teataval alal Eestis ulatuvad reekodarate ülaotsi pikisuunas ühendavad puud üle ree kogupikkuse, olles eest vahenditult ühendatud jalastega (nagu joon. 3:5, 4:4, 5:4; mitte ära segada noorest ümmargusest puutüvest konstruktsiooniga lõunapoolses Eestis!).

Kas niisuguseid üle kogu reepikkuse jooksvaid, kodaraid ühendavaid pikipuud tarvitatakse teepoolses rees? Kuidas neid nimetatakse (*kaustad*)? Kas kausta ots ulatub sirgelt jalaseotsa peale (nagu joon. 3 ja joon. 6:4), või on kausta esimene osa jalasekujuliselt kõveraks painutatud, lõppedes rõhtloodis allapoole painutatud otsaga (nagu joon. 4:4)? Kuidas niisugust kausta kõverat otsa nimetatakse (*kausta nokk* jne.)? Kuidas on kausta ja jalaseots ühendatud, kas jalase ots käib kaustast läbi, olles kinnitatud ristpulgaga? Või sünnib ühendamine kuidagi teisiti? Kuidas? Kas kaustast ula-

tuvad läbi kõikide kodarate otsad, või ainult mõned neist? Missugused? Kui praegu Teie pool niisuguseid kaustu ei esine, siis kas neid mäletatakse vanemast ajast? Millal nad kadusid? Missugused tulid nende asemele?

Sebavitsad, juhivitsad.

Niisugustes regedes, kus jalased on painutatud ja kodara ülaotsi ühendavad pikipuud, kaustad, ulatuvad ainult kuni esimeste kodarateni, on vaja jalaste painutatud osa õigumise takistamiseks eri tükkidest seosed esimeste kodarate ja jalasteotste vahel.

36. Kuidas niisuguseid seoseid (joon. 2:3) nimetatakse (*sebad*, *sebäd*, *sebavitsad*, *sebävitsad*, *juhivitsad*, *päävitsad*, *päämalgad*, *päävahr*, või kuidagi teisiti)? Mis puust need vanemal ajal tehti? Kuidas neid tehti? Kas väänati? Kuidas väänamist toimetati?

37. Kuidas need vitsseosed kinnitati esimeste kodarate külge? Kuidas jalaseotste külge?

38. Kas praegu veel tarvitatakse vitsseoseid, või on need juba rauast (*juhinaud*, *veoraud* jne.)? Millal asendas raud vitsaväädi?

39. Kas tunti ree esimese osa, *ree pea* läbipõimimist vitsaväädiga (või nõoriga) vanemates regedes (nagu joon. 7)? Kuidas põimiti, kas risti nagu joonisel, või ainult ühtepidi?

Reepõhi.

40. Millest tehti vanasti jalastevahe laiune, kodarate ülaotsi ühendavate pikipuude vahel asetsev reepõhi? Kas puuvarbadest? Kuidas niisugust varbpõhja kohalikult nimetati (*laste(d)*, *laudi(d)*, *laut*, *tarjad*, või kuidagi teisiti)?

41. Kuidas niisugune varbadest põhi tehti? Oli ta risti kokku põimitud (*lauditud*)? Millega põi-

miti, kas vitsaväädiga? Kuidas põimimine sündis (joonis!)? Mitmest kohast põimiti?

42. Mis puust olid reepõhja varvad? Olid nad kooritud? Olid nad lapikuks tahatud? Mis puust olid vitsad, millega põimiti?

43. Kas varbadest reepõhi oli ree peal lahtiselt või kuidagi kinnitatud? Kuidas?

44. Kas teie pool tuntakse nimetust *ree kepid*, *raja kepid*, ja mis nad tähendavad?

Ree veoseadeldised.

Ree vemblad, ree malgad.

On teateid, et vanemal ajal tarvitati eesti töörees mitmesuguste vedude juures risti ree peale asetata-vaid erisuguseid kõvera-aid vemblaid või malkasid.

45. Kas teie pool niisuguseid kõvera-aid vemblaid või malkasid on tuntud, mis tõmmati kodara-aid ühendavate ristseoste, *painardite* või *pakkude* alla pistetud puu alt läbi ja mis külgedel toetusid ree kodara-aid pikisuunas ühendavate puude, kaustade vastu (nagu joon. 7)? Kuidas neid nimetati (*ree vemblad*, *ree malgad*, *ree rakendused*)? Kui palju niisuguseid vemblaid ree peale asetati?

46. Kas tarvitati vemmalde juurde ka varba-dest punutud reepõhja? Kas tuli ette, et ka vemmalde küljed olid kaetud varbpunutisega, mis teel sündis mingisugune korvitaoline ehitus tööreele?

47. Missuguseid koorma-aid niisuguste vemmaldega veeti (puid, heinu, sõnnikut jne.).

48. Kas on praegu veel kuskil niisugused kõvera-aid reevemblad tarvitusel? Mis otstarbeks (näit. heinaveoks suvel heinamaal)? Kirjeldage täpselt nende ehitust ja tarvitamisviise (võimalikult selgitavate joonistega).

49. Kui ree vemblaid teie pool on tuntud, kuid neid enam ei tarvitata, siis millal nad kadusid? Mis tuli nende asemele?

Ree laiendusraam.

Praegu kuulub eesti tööree varustusse pea üldiselt rege laiendav raam, mille moodustavad laiad ääre- või tiivapuud.

50. Kuidas niisugust laia reeraami (vt. joon. 3, 5, 8) teie pool nimetatakse (*laam*, *laamits*, *laamik*, *laavits*, *laavik*, *lavat*, *lautsik*, *lootsik*, *lobutka*, *lantsad*, *kantslid*, *ree tiivad*, *äärepuud*, *pardapuud*, *(k)resla*, *(k)reska*, *(k)reslapuud*, *rakendus*, *rakendised*, või kuidagi teisiti)?

51. Kuidas nimetatakse niisuguse reeraami äärepuud (*äärepuu*, *pardapuud*, *veerepuu*, *tiivapuud*, *(k)reslapuu* jne.; vt. joon. 3:6, 5:6, 6:6, 8:1)?

52. Kuidas nimetatakse põikpuud (joon. 8:2, 3:8, 5:5), millele reeraami äärepuud (*tiivad*, *pardapuud* jne.) toetuvad (*ree loogad*, *(k)resla loogad*, *kaared*, *pakud*, *ree vanid* jne.)? Kas neisse põikpuudesse on kinnitatud ühtlasi ka kodarad, s. o. on nad samal ajal ka kodara-aid paariti siduvateks ristühendusteks (nagu näit. joon. 5:5, 6:5), või on raami põikpuud neist ristühendustest eraldi (nagu näit. joon. 3:8, 8:2)?

53. Kas raami põikpuud on sirged või ülespoole lookas? Kas kõik või ainult esimesed neist?

54. Kas ree (raami) äärepuud (*tiivapuud*, *pardapuud*) on lühemad kui ree pikkus (joon. 2:5), või ulatuvad nad eest kuni jalaste otsteni? Kuidas viimasel juhtumil nad on kinnitatud jalaseotste külge? Või on äärepuude esimesed otsad iseseisvalt omavahel ühendatud mingisuguse ristpuuga (vt. joon. 3); missugusega ja kuidas? Kuidas seda ristpuud nimetatakse?

55. Kas raam on ree peal lahtiselt või kuidagi kinnitatud? Kui on kinnitatud, siis kuidas? Kas ka vanasti oli samuti kui praegu?

56. Kas reeraam koosneb ainult ääre- ja põikpuudest, või on põikpuude peal ka mingisugune põhi või kate? On see vitstest või puuvarbadest (nagu joon. 8)? Kuidas seda nimetatakse?

57. Kas mäletatakse, et reeraam oli vanemal ajal kuidagi teistsugune kui praegu? Mis suhtes?

58. Kas vanemad inimesed mäletavad aega, millal kõneall olevat reeraami veel ei olnud? Millal ta tarvitusele tuli? Mis asendas teda enne seda?

59. Kas tuntakse mõnda kohalikku nimetust niisuguse ree kohta, millel kõneall olevat laiendusraami ei ole, s. o. millel tiivapuud puuduvad (*rootsregi, pinkregi, lühtregi* jne.)?

Muud veoseadeldised.

60. Kas tarvitatakse ree pärasse püsti asetavat redelikujulist seadeldist küttepuude veol? Missugune see täpselt on? Kuidas nimetatakse?

61. Kirjeldage veel mitmesuguseid vanasti tuntud ja tarvitata vaid veoseadeldisi tööree juures ja lisage jooniseid.

Eriotstarbelised reed.

62. Kas veetakse teie pool suvel heinamaal heinu reega kokku? Kas niisugune heinaveoregi erineb mõnes suhtes harilikust reest ja milles? Kuidas seda nimetatakse (*kokaregi* jne.)?

63. Kas on veetud reega sõnnikut? Missugune selleks tarvitatav regi oli, eriti oma pealisehituse poolest?

64. Kas mäletatakse, et vanasti oleks tarvitatud rege suvel mõnesugusteks muudeks vedudeks?

Ree aisad.

65. Kuidas kinnitati vanasti aisad ree külge? Kas tunti vitsavõruga või nõoriga esimeste kodarate külge kinnitamist? Kuidas niisugust ühendusnööri või -võru nimetati (*aisapära, pööris, võrüs* jne.)? Kirjeldage täpselt kinnitamise viisi. Missugused olid sel kombel kinnitatavad aisad?

66. Kas tarvitatakse või tarvitati vanasti niisuguseid väänatud otstega reeaisi, nagu kujutatud reepildil joon. 4? Kuidas niisuguseid aisu nimetati (*päradege aisad*)?

67. Kas tarvitatakse või tarvitati aisa nagu kujutatud joon. 9? Nimetus?

68. Kas tarvitatakse või on vanasti tarvitatud niisugust lõhestatud otsaga aisa nagu joon. 10? Selle nimetus (*lõksais, lõksudege ais*)? Kuidas niisugused aisad ree külge kinnitati?

69. Kui on tuntud kõiki või osa joon. 4, 9 ja 10 kujutatud aisa tüüpe, siis missugused neist on vanemad, missugused uuemad? Missugused on kõige uuemad, praegu tarvitata vad reeaisad?

70. Kas on reel erilised *aiskodarad* (*aissugarad, kaelkodarad, kaelvarnad*) s. o. esimene, ilma ristühendusteta lapik kodarapaar (nagu joon. 3:4, 4:6)? Kui praegustes regedes neid pole, siis kas mäletatakse, et neid vanasti on olnud? Missuguseid aisu tarvitati niisuguste aiskodaratega regedes ja kuidas nad kinnitati?

Reekorvid.

Irdkorvid.

Vanemal ajal ei näi olnud suurt vahet töö ja sõiduree vahel. Harilikule, ilma ääre- või tiivapuudeta reele võidi

asetada mitmesuguseid korvisid või kaste, mis teel sai rege kasutada sõiduks ja vedudeks.

71. Kas mäletatakse reele igakord vajaduse korral asetavat korvi, mille põhi oli ümarik, s. o. korvi kere oli tehtud kõveratest lookadest?

72. Mis oli niisuguse reekorvi põhja ja külgede kattematerjaliks (puuvarvad või mõni muu aine)? Kuidas olid varvad (või muu katteaine) lookadele kinnitatud? Kuidas niisugust korvi nimetati? Kirjeldage seda võimalikult üksikasjaliselt ja lisage joonis.

73. Kuidas niisugune korv kinnitati ree külge? Kas see oli sõidukorv või tarvitati teda ka vedudeks? Missugusteks?

74. Kas tunti vanasti veel muukujulisi lahtiseid reekorve? Missuguseid?

75. Millal tuli teie pool tarvitusele pulkadest tugitooli kujuline poolkorv (*reepära, kanakorv, (k)resla, (k)resku, juudipära, tiska, korup jne.*)?

Saanidest.

76. Kas tuntakse praegu või mäletatakse niisugust sõidurege või saani, mille küljed on puuvarbadest nagu joon. 11? Kuidas seda nimetati (*kresla, resla, kresku, resku, kreslasaan jne.*)?

77. Kas niisuguse saani kere põhitoestik oli tehtud lookadest, nagu näha joon. 11? Kirjeldage ehitust üksikasjalikult. Kuidas olid küljevarvad seotud omavahel ja kinnitatud saani külgedele? Millest oli saani põhi?

78. Missugused aisad olid niisugusel saanil ja kuidas need kinnitati?

Härjareest.

Vanasti on Eestis tarvitatud hobuse kõrval veoloomadeks härgi. Härg oli veoloomaks põllul, aga ka mitmesugustel vedudel.

79. Kas mäletatakse teie pool veel härjarege? Oli see niisugune kui joon. 6, või erines sellest? Mis suhtes? (Vaadata täpselt joonist ja kirjeldada erinevusi. Eriti pöörata tähelepanu kaustade, s. o. kodaraotsi pikuti ühendavate puude ehitusele ja ümargustele sidepulkadele kodarate vahel.)

80. Kas vana härjaregi oli samasugune kui vana hobuseregi, või teistmoodi? Milles olid erinevused?

81. Kas ree ees käisid paarishärjad või üksikhärjad?

82. Missugune oli ree ees tarvitatav paarishärgade ais, *vehmer (tüsel)*, kas pikk, tagant haraline puu? Kuidas see kinnitati ree külge?

83. Kas tunti paarishärgade rakendamist kahe aisa abil, millede esimesed otsad olid kokku seotud? Missugused need aisad olid ja kuidas nad kinnitati ree külge? Kirjeldage niisugust paarishärgade rakendamisviisi ja lisage aisadest joonis.

84. Missugused olid aisad, millega rakendati üksikhärg ree ette?

Muud jalassõidukid.

Kiviveoreed.

85. Kumba tüüpi kivivedamise rege teie pool tarvitatakse, kas lihtsalt ristpuudega ühendatud kahte jalast (nagu joon. 12), või hargikujulist (nagu joon. 13)? Kuidas viimast nimetatakse (*kiviveo ark, pitsku jne.*)?

Adra- ja äkkekelgud.

86. Kuidas viiakse teie pool adrad ja äkked põllule ja põllult koju? Kas tarvitatakse selleks mingisugust kelku? Missugust?

87. Kas tarvitatakse adra põllule viimiseks adratera alla pandavat puulauda (*adratalda*)? Missugune see on? (Joonis!)

Veeveo jalased ja kelgud

88. Kuidas veetakse talvel vett (kaevult lauda juurde, toa juurde jne.)? Kas tarvitatakse selleks üksikjalast, millele asetati veetoober? (Vt. joon. 14). Kuidas niisugust üksikjalast nimetati (*jalas, toobrijalas, toobrijalg, veejalas, lükk, jugu, vuk* jne.)?

Kuidas niisugust üksikjalast tarvitati, kas lükati tagant, toobri servast kinni hoides, või hoidis üks inimene toobrit tasakaalus, kuna teine vedas nööri eest? Tehke sarnastest üksikjalastest, kui neid teie pool tarvitatakse, tingimata joonis!

89. Kui vett veetakse kelguga, siis missugune see on, kas kodaratega või ilma kodarateta lihtne jalasepaar, mis ristpuudega ühendatud?

Ratassõidukid.

Vanker üldiselt.

90. Millist nimetust kasutatakse teie pool vankri kohta üldse (*vanker, rattad*) ja vana puuvankri (tervikuna puust valmistatud vankri) kohta eriti (*puurattad, puuvanker, nahkrattad* jne.)? Andke vankri osade nimetused kohaliku rahva keeles (joon. 15 järgi)!

91. Kas tuntakse teie pool lugu mehest, kes läks metsa kirve ja oherdiga ja tuli tagasi valmis vankriga? Kas seda jutustatakse naljandina või täiesti usutava tõsilooa, milles ei kahelda? Kuidas sarnane vankri valmistamine metsas toimus? Kas

võeti kodunt kaasa mingisuguseid valmistehtud vankriosi (kodarad jne.)?

92. Missuguseid puuliike tarvitati vankri üksikosade tegemisel kodus? Millal raiuti vankripuid ja mis kombed ning uskumused olid sellega seoses? Kas maharaiutud puid kasutati kohe, või pidid nad pikemat aega seisma? Kas tuntakse vankri tegemiseks kasutatavate puude leotamist? Milles leotati (kas linaseemne-vees)?

Vankri üksikosad.

93. Kuidas valmistati vanasti vankri rummu? Millal hakati rummu treima? Kas on valmistehtud rummu põletatud ahjus (leotatud) vastupidavuse tõstmiseks?

94. Vankri kodarad, nende kuju ja valmistamisviis? Kas kasutatakse kodarate tegemisel ja sisselöömisel erilist pinki? Selle nimetus ja kirjeldus; lihtne joonis! Kuidas toimus kodarate sisselöömine rummu? Kas kodaraaugud rummu sisse tehti otse või viltu? Mis on *räsas ratas*?

95. Kas Teie pool on olnud kasutamisel rattaid, mille rattaring on tehtud ühest puust painutamise teel? Mis puuliike seesuguse rattaringi paenutamiseks tarvitati? Kuidas paenutamine toimus ja missuguste abinõudega (tööriistadega)? Kirjeldage täpselt, sest nähtus on haruldane ja teateid napilt!

96. Kirjeldage pöidadest koosneva rattaringi valmistamist! Mille järgi raiuti pöiad välja? Kas tuntakse nn. *püri lauda* (mõõtu, šablooni) mille järgi pöia välisäär ja küljed tahuti siledaks? Pöidade tegemisel kasutatud tööriistad ja pöidade mõõdud!

97. Pöidasid ühendasid omavahel erilised *sided pulgad*. Kas need nn. *salapulgad* on ol-

nud ka Teie pool kasutamisel? Mis puust neid tehti?

98. Mitu pöida ja mitu kodarat oli tavaliselt vankrirattal? Kui suur oli rataste läbimõõt?

99. Kuidas kinnitati pöiad kodarate otsa? Kas kasutati erilisi puutange, pihte, millega pöiad pigistati kodarate otsa? Kas löödi pöidadesse väljastpoolt veel lisapulki, mille ülesandeks oli takistada ratta kiiret kulumist? Kuidas neid pulki nimetati ja mis puust neid tehti?

100. Mis puust tehti vankri teljed (vt. joon. 15-A) ja kui pikad nad olid?

101. Rõukpakud (joon. 15 C), nende materjal, valmistamine ja pikkus! Kuidas nad ühendati teljepakuga — kas liikuvalt või liikumatult?

102. Rõugud (joon. 15 D) — *rungad, toed, titsid* jne.) nende materjal ja kinnitusviis ning ülesanne! Kas rõukudel olid ka toed, — kuhu need kinnitusid (kas telje välisotstele?) ja kuidas neid nimetati?

103. Missugust nime kannab esimest ja tagumist rattapaari ühendav puu (vt. joon. 15 E ja F — *vahepuu, veipuu, keelik, küllits, hargiline, seasuuline* jne.)?

104. Eestis on kahte tüüpi vankreid: 1) vahepuu on ühendatud esimese teljega liikuvalt, vanker annab pöörava esimese telje kohalt, rõukpakk ja teljepakk pole omavahel ühendatud, vaid on pööratavad (vt. joon. 16); 2) telgi ühendav vahepuu koosneb kahest osast (vt. joon. 15 E ja F) hargilisest e. seasulisest ja keelikust, millede ühenduskohalt ka vanker pöörab, kuna esimene telg ja rõukpakk on liikumatult ühendatud.

Kumba tüüpi vankreid teie pool praegu tarvitatakse ja kumba varem tarvitati? Kumba neist peab rahvas vanemaks? Miks? Kas tuntakse nimeüst *soekaalage vankre*? Kumba vankritüübi kohta? Kumba vankrit oli parem pöörata, eriti kui peal olid redelid või heinakorv?

105. Kuidas kinnitati ristpuud (vt. joon. 15 G) keeliku (vahepuu) külge? Kas on ristpuuks kasutatud looduslikult hargikujuliseks kasvand puud? Nende nimetus!

106. Kuidas toimus aisade valmistamine? Kas tuntakse veel nn. *päradega aisu*? (Vt. regede juures joon. 4.) Kuidas toimus sarnase aisa otsa painutamine ümber vankri telje?

107. Mis puust tehti juhevitsad (*juhed, värused*; vt. joon. 15 B)? Mis oli nende ülesanne? Millal hakati tarvitama traadist (rauast) juhesid?

108. Kui palju andis ratas telje otsas liikuda? Milleks oli suur liikumisruum vajalik?

109. Mis puust tehti vankri redelid ja redelipulgad? Kuidas redeleid kutsuti (*redelid, lederid, kartsad* jne.)? Mis kujulised olid redelipulgad ja kuidas nad kinnitusid redeli äärepuude (*peelte*) vahele? Palju oli ühes redelis tavaliselt pulke? Kas tuntakse redeleid, millel pulkade vahed on puupeergudega (*sugarikud*) läbi põimitud? Kuidas nimetati sarnast redelit ja palju oli tal pulke? Kas küljelaudade kasutamine vankril redelite asemel on teie pool vana või uus nähtus? Kas vankrikast koosnes vanasti ainult küljelaudadest või olid kasutamisel ka otsalauad? Kui otsalaudu polnud, mis oli siis selle asemel (kas põimiti nõõriga)?

110. Kui lai oli vankri põhilaud vanasti? Kas on alust rahva juttudel, et vankri põhilaud oli nii kitsas, et vankrisse mahtus istuma vaid seljad vastamisi? Kuidas kinnitati redelid rõukude külge, et nad sõidul paigalt ei rappuks?

111. Milleks kasutatakse teie pool nn. *korv-vankrit (korbrattad)*? Kuidas nimetatakse vankrile asetatavat kõrget pulkkorvi ja milleks

seada kasutatakse? Kuidas kinnitatakse sarnane korv vankri külge?

112. Kuidas laiendati vankri pealispinda vajaduse korral (sasi ja vihkude vedamisel jne.)? Kas asetati peale lahtisi puud või raam? Kuidas seda raami teie pool nimetatakse (*raam, laam, laamik, lantskid* jne.) Mis on *vankri poom, koormavedamise puu* ja kuidas seda tarvitatakse? Kas on kartulite jne. vedamiseks kasutatud lahtisi laud- või juurtest (vitstest) punutud kasti, korvi?

113. Kas teie pool kasutati vankril vihma kaitseks riidest katet? Kuidas seda nimetati?

114. Millal tarvitati vankri juures tiisliit ja kuidas seda teie pool nimetatakse? Kas on kasutatud (kasutatakse) härgi vankrite vedamisel? Kuidas neid rakendati ja mille poolest erines härgadevanker ja -rakend hobuste omast? Kuidas on tiisel vankri külge kinnitatud? (vt. joon. 17). Mis on tiisliga vankril *keldeark, reijed*?

Vankri korrashoiust.

115. Kas on puuvankreid leotatud, tõrvatud vastupidavuse tõstmiseks? Millal seda tehakse (kevadell)? Kirjeldage!

116. Missuguseid vankri osi oli võimalik parandada, missuguseid mitte? Kirjeldage parandamise käiku! Mis tähendab *ratast krantsima*?

117. Millega määrati puuvankreid (tõrv, rasv, sõnnik, seened, konn pistetakse rummu)? Millal hakati kasutama ostetavat vankrimääret?

118. Kas tunti vankri ülestõstmiseks kasutatavat tõstekangi? Selle nimetus (*podjom*) ja kasutamine!

Vankri edasiarengust.

119. Missugused olid esimesed raudosad puuvankri juures? Kas on telje otsi kindlustatud kulumise vastu neile rauatükke (katkise paja tükke, naelu, jne.) sisse tagudes? Kuidas seda raudosa nimetati (kas vankri *kään, käänid*)? Mis tähendab *vankri kään* teie pool?

120. Kuidas kindlustati rummu löhkemise vastu, kas raudvõrudega? Nende nimetus! Millal tulid puuvankri juures tarvitusele raudpoldid puupulkade asemel? Millal hakati kodaraid rummu sisse liimima?

121. Millal hakati teie pool puuvankreid rautama? Kumbi rautati enim, kas vankreid või regesid? Millal tulid kasutamisele raudteljed?

Kaarikud ja kärud.

122. Kas on kasutatud kahe rattalisi kaarikuid igapäevases töös? Kas niisuguseid nagu joon. 18, või erinevaid? Kirjeldage!

123. Kas on heinte veoks kasutatud kaarikuid, millel rattad olid vitstest punutud võrud? Kirjeldage ja joonistage sarnaseid rattaid? Millal tulid tarvitusele uuemad kahe rattalised sõidukaarikud? Kes neid tegi, kust neid osteti?

124. Milleks tarvitatakse inimjõul veetavaid ühe- ja kahe rattalisi käsikärsid? Kirjeldage teie pool kasutatavaid kärutüüpe? Kas neil esinevad ka puupakust löigatud nn. *plokk rattad*?

125. Kas kahe rattalist käru on kasutatud põllumajanduses (heinamaadel jne.)? Kirjeldage neid kärsid! Mis iseärasusi on nende ehituses (vitsakaared külgedel, ühest puust koolutatud laiad rattad jne.; vt. joon. 19)? Nende kärude nimetused (*kokakäru* j. t.)!

Kivi- ja veevankrid.

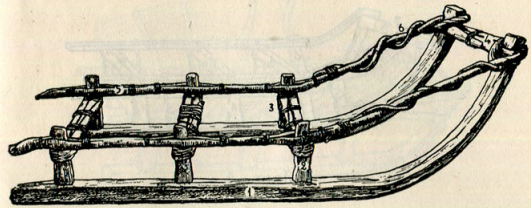
126. Missuguse vankriga veetakse raskeid kive? Kas hariliku vankriga? Kuidas see kohaldati kivide veoks? Või olid kivide vedamiseks erilised vankrid, kirjeldage neid ja tehke lihtsad joonised! Kuidas neid kivivankreid nimetati (*pakkrattad*, *rummrattad* jne.)? Kas tuntakse kiviveovankrit, millel rataste asemel on all kaks rulli (ümmargust puud)?

127. Missuguseid vankreid kasutati veetünnide vedamiseks? Kirjeldage ja joonistage! Nimetus (*veerattad* jne.; vt. joon. 20).

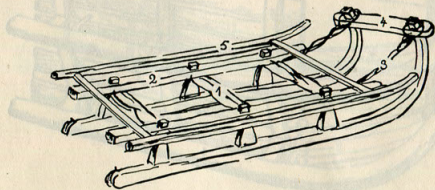
128. Milliseid vankrialaadilisi veokeid tarvitatakse randades paatide vedamiseks?

H. Hagar ja Ilmar Talve.

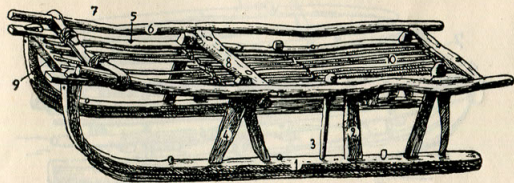
Tartus, lehekuul 1943.

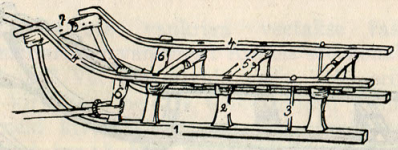
Joon. 1.

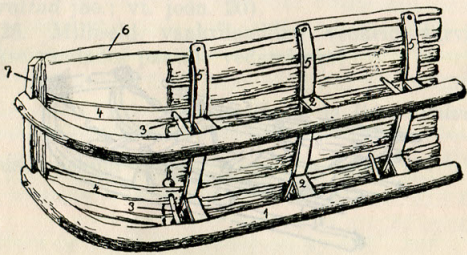
Joon. 2.

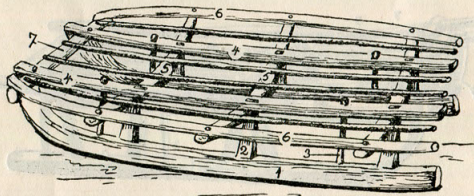
Joon. 3.

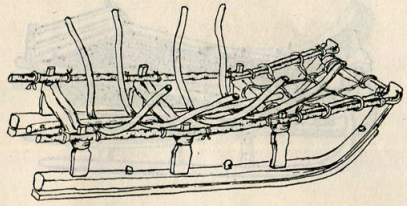
Joon. 4.

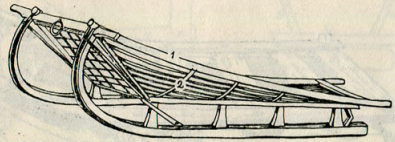
Joon. 5.

Joon. 6.

Joon. 7.

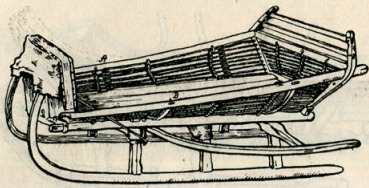
Joon. 8.

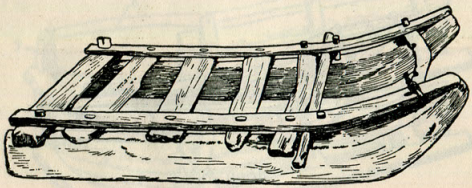
Joon. 9.

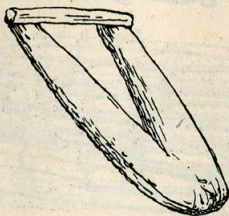
Joon. 10.

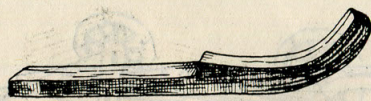
Joon. 11.

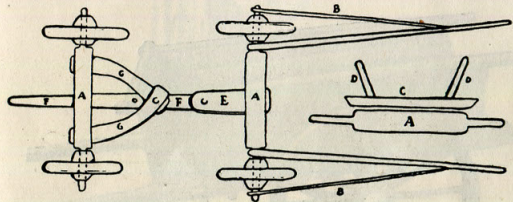
Joon. 12.

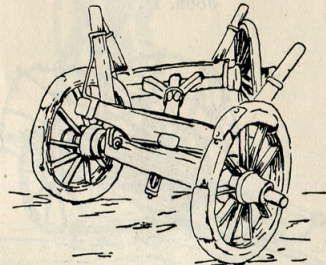
Joon. 13.

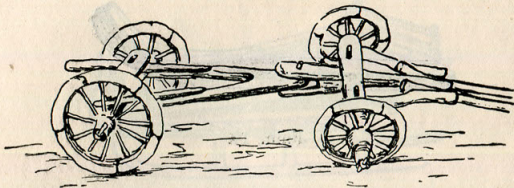
Joon. 14.

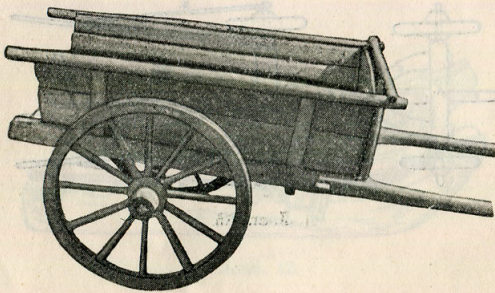
Joon. 15.

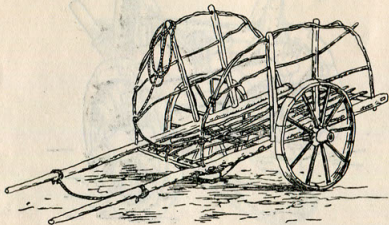
Joon. 16.

Joon. 17.

Joon. 18.

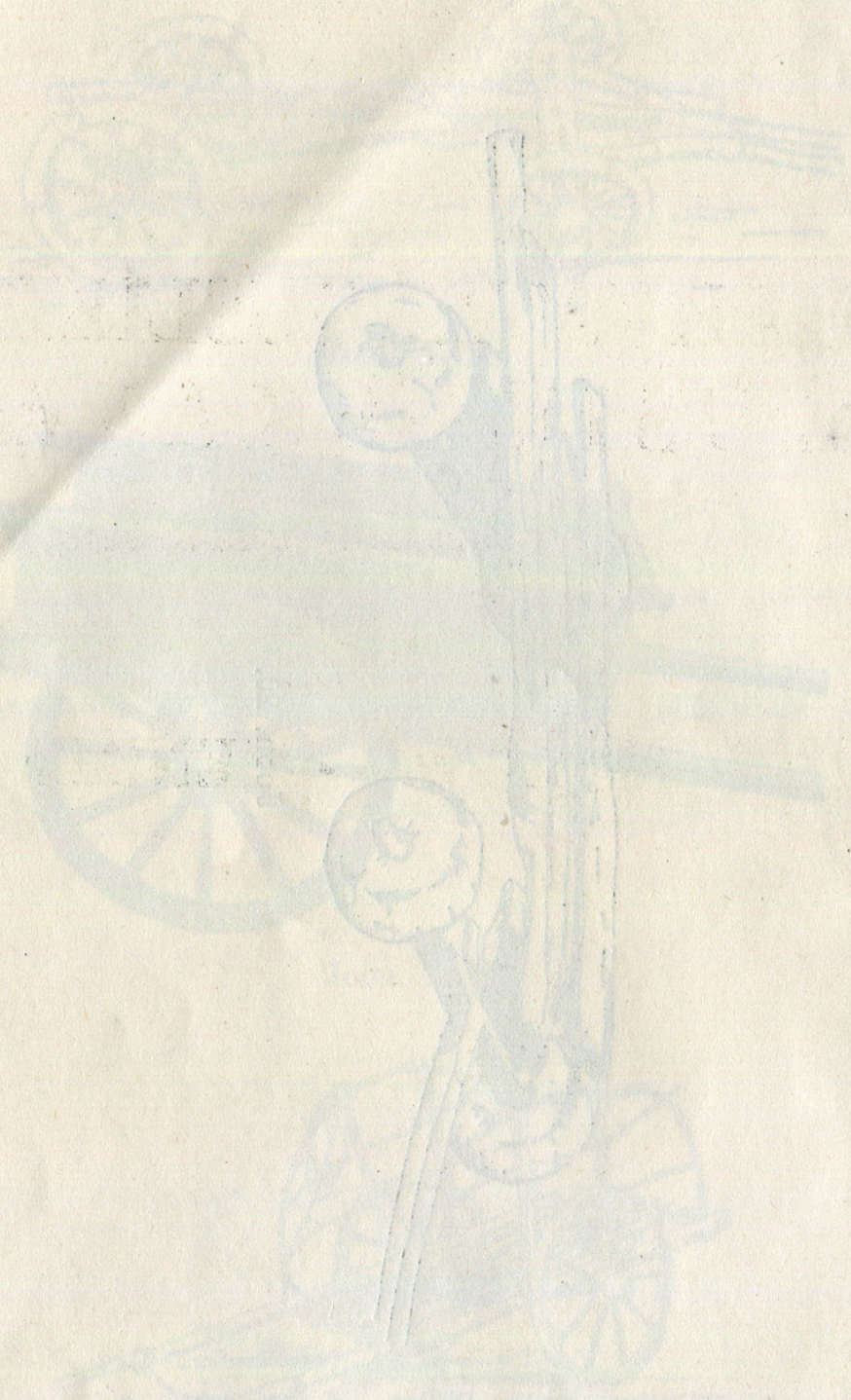
Joon. 19.

Joon. 20.

W. BROWN & CO. LONDON

W. BROWN & CO. LONDON

1851